

GONDOLATOK A KÉPTUDOMÁNYRÓL

Írta: [Papp Sára Írisz](#) | nov 21, 2014 | [Könyvekről](#), [Kritikák](#) | 0 |

Kritika a *Studia Litteraria* irodalom- és kultúratudományi folyóirat *Kép, látvány, szöveg* (szerk. Berta Erzsébet, Lapis József, Debrecen, Debreceni Egyetem Kiadó, 2013) című 2013/1-2. lapszámáról

A [Studia Litteraria](#) folyóirat tematikus számában a szerkesztői előszón túl kilenc tanulmány foglalkozik a „posztstrukturalizmus rezonanciáiként” értelmezett elméletekkel. Ezek az egymással párhuzamosan jelentkező „fordulatok” (pictorial turn, ikonische Wendung, corporeal turn) látszólag az elmúlt két évtizedben tűntek fel az akadémiai közbeszédben, de szorosan kötődnek a huszadik századnak ahhoz a gondolkodói hagyományaihoz is, melyek a kulturális reprezentációk értelmezését nem szűkítették le a ráció uralta nyelviségre. Mitchell példáit is idézve (Mitchell 2008, 132), ide tartozik a Frankfurter Iskola, Pierce szemiotikája, az európai fenomenológia és a művészet felé forduló Heidegger is (lásd Bacsó 2004, 525-531). Véleményem szerint ezt azért fontos hangsúlyozni, mert kép és szó vizsgálata akkor tekinthető produktívnak (jelentsenek bármit is külön-külön), ha az összekötöttségük rendszerként ragadható meg. A „deixisz” (Boehm, 35) vagy az „alter-ego” metaforája (Mitchell 1997, 367) mögött is az a közös megfontolás áll, hogy kép és szó egymásra utaltsága egyben struktúráteremtés is.

Ez azért jelent komoly kihívást, mert a különböző elméletirői pozíciókból a fogalomalkotásról nem választható le a képiség dekonstrukciója sem, enélkül nem lehetne rákérdezni a képi logosz aktuális előállítására. Ráadásul a kép jelentésének és a létmódjának a távlatai beláthatatlanok, amit a technikai-és információs forradalom kortárs reflexiói is megerősítenek (lásd Introna-Ilharco, 57-76). Közhellyé vált példákat idézve: Gottfried Boehm a képek inflációjáról beszél (vö. Szerk. előszó, 2), Hans Belting a képhasználat idolátrikussá válását hangsúlyozza (Belting), míg Mitchell szerint a kérdés az, „hogyan alakítsuk át a képeket s az őket létrehozó képzelőerőnket bizalmunkra és tiszteletünkre méltó erőkké?” (Mitchell 1997, 356).

Egy optikai metaforával élve, a kép változásban megragadott státusza mise en abyme módjára viszonyul a kulturális fordulat utáni interdiszciplináris érdeklődéshez. A médiumok eredendő kevertségének a gondolata sem csak a rendszerszintű összetartozásból indul ki (Sándor, 19) – hanem nagy hangsúlyt kap a mozgásalakzat strukturális felvázolása is (Mitchell, vö. Kapitány, 5-20)). Ez azt feltételezi, hogy a médiumköziség metanyelvébe kell visszaíródnia kép- és szó különbségképző tevékenységének (Sándor, 17). Viszont az „*intermedialität*” nem rendelkezik egységes elméleti háttérrel, saját diskurzussal. Pethő Ágnes szavaival élve (Pethő), valószínűsíthető, hogy a nyelvi diskurzus köztes létmód közvetítésére kitermelt trópusai csupán saját határainak kijelölésére képesek (L. Varga).

Innen nézve a tanulmányok beszédhelyzete rögzítetlen, mert a képiséget és az intermedialis szerkezeteket leíró rendszerelméletek között nincs konszenzus. A tematikus szám ötlete azért izgalmas, mert ideális esetben az interpretációk fontos eligazodási pontot jelenthetnek az egymással versengő német és angolszász képtudományi paradigmák értelmezéséhez. Bacsó Béla és Dunai Tamás elméleti álláspontokat boncoló írásai alkotják a kötet keretét, míg Szegedy-Maszák Mihály, Bednacsics Gábor, Lénárt Tamás, Bódi Katalin, Sándorfi Edina, Takács Miklós és Varga Emőke egyedi esettanulmányokon keresztül mutatják be a médiumköziség kérdéseit.

A *Szerkesztői előszó*-ban Berta Erzsébet lényeglátó megállapításokat tesz a képtudományról, valamint reflektál a tematikus lapszám egyenetlenségei

mögött álló elméleti problémára. Azáltal, hogy tudománytörténeti perspektívába helyezi a képkutatás kontextusait, folyamatában mutatja meg a nomenkultúra mögött álló ismeretelméleti bizonytalanságokat. A metanyelvi nehézségek háttérében nemcsak a mediális átfordítás kihívása áll (5.), hanem a kép jelentését és létmódját érintő kétségek, melyek állítása szerint „részint a képfogalmak, részint a valóságfogalmaink újraértelmezésére sarkallnak”. (3.)

Bacsó Béla nyitótanulmánya, *A kép-tudomány margójára* „metatudományos érdekeltségű” (6.) írás. A cím metaforája azt sejteti, hogy a szerző értelmező magyarázatokkal és utalásokkal kíván hozzászólni a kultúrakutatás legújabb fejleményeihez. A szövegben a *Bildwissenschaft* „elfelejtett hagyományáról” olvashatunk. Az elképzelés háttérében az áll, hogy a képkutatás interdiszciplináris szemléletmódjának a gyökerei feltárhatóak a formalista, bécsi és warburgianus művészettörténet-írásban. Az ötlet azért jó, mert a homályba vesztett példák jelenthetnének értékes hozzájárulást a tudományos gondolkodás alakulástörténetének a megértéséhez. Az elemzés viszont nem teszi eléggé egyértelművé, hogy ezek a marginálisként kezelt gondolatok hogyan viszonyulnak egymáshoz (kivételt képez ez alól Erwin Panofsky és Edgard Wind szellemtörténeti kapcsolatának kutatástörténete), vagy mennyire tekinthetők konvergensek a jelenkori képtudománnyal. A tanulmány nézőpontjának explicit rögzítése csak a hetedik lapon hangzik el (15.), ami valótlan képet enged kirajzolni a nemzetközi képtudományról. Bacsó Béla írásában mindvégig fenomenológiai-hermeneutikai tradíció van túlsúlyban, még a Mitchell és Boehm levélváltását bemutató részekben is. A tudományos párbeszéd leírásában a szerző részletezi Boehm szemléleti háttérét és gondolatait, de Mitchell szellemi beágyazottsága csak felsorolás szintjén fordul elő. Úgy gondolom, ha valóban a „nemzetközi” képtudomány felől szeretnénk átértelmezni a hagyományt, érdekesebb lenne komparatív módon viszonyulni a német és angolszász tudományossághoz.

Szegedy-Maszák Mihály *Képpé vált szöveg, szöveggé vált kép* című tanulmánya rövideségével együtt is, időben- és térben egyaránt kiterjedt ismeretanyagot tár az olvasó elé – 19. századi brit és magyar közösségi reprezentációkat, reneszánsz és romantikus képzőművészet kanonikus

példáit, Virginia Woolf naplórészleteit és szépirodalmi szövegeit, a posztimpresszionizmus gondolkodásformáló szerepét, Rembrandt, Rubens, Giovanni di Paolo, Watteau életművének egy-egy pozitivizmus által kiemelten akceptált festményét, Bánffy Miklós életpályáját, valamint fejezeteket az angol és magyar könyvtörténetből. A szöveg kulturális transzferek helyzetéből vizsgálja meg a mediális átfordítás lehetőségeit, viszont gondolatmenete kissé töredezetté válik, a sokszínű példatár nem tud konzekvens összefüggéshálóba rendeződni. Az egymás mellé rendelt adatok esetlegesek, és nem adnak szisztematikus áttekintést sem művelődéstörténeti, sem pedig kultúratudományi kérdések megértéséhez. Az elsődleges problémát az okozta, hogy a szöveg nem reflektál saját szerzői szándékára, ezért önkényes kontextusokat hoz létre. Például Virginia Woolf *Freshwater* című vígjátékán keresztül impliciten utal a viktoriánus kor emblematikus kifejezőmód iránti rajongására (19.), majd a tanulmány egy másik pontján Virginia Woolf 1908-as naplóbejegyzésében Perugino egyik falfestményét idézi. Míg a viktoriánus kor emblematikus morál allegóriái gúny tárgyát képezik, addig Perugino munkái a „megszerkesztettség” eszményképeként tűnnek fel. (26.) Ugyan a műalkotások gyakran elvesztik eredeti értelmezői közösségüket, de a szerző még Virginia Woolf (textusok alapján rekonstruált) ízlésítéletét sem szemléli kritikai távolságból.

A tér és a látvány lehetőségei a magyar esztétizmusban című tanulmány szerzője, Bednatics Gábor kultúra, irodalom és medialitás összefüggésében olvas újra egy közhellyé kopott, de teoretikusan reflektálatlan szövegkorpuszt: a modern magyar tájleírát. Komlós Aladár „esztéta versétől” és a Wolfflintől adaptált irodalmi stílustörténet értelmezésétől jutunk el egy médiatudatos, reflexív szövegértésig, mely az irodalomtörténet elméleti összefüggéseit és a vizualitás átíró szerepét rendszerszintű változásában képes megragadni. A tanulmányban fontos metatudományi állítások olvashatóak kép és szöveg kapcsolatának retorikai-stilisztikai, valamint strukturalista nyelvészeti értelmezéséről is. Az elméleti háttér bemutatása után Bednatics Gábor kanonikus példákon keresztül vázolja fel egy medializált irodalomtörténet lehetőségét: a Petőfi-féle reprezentációs lírastratégiától kiindulva, Babits

Mihály tájírójába íródó ismeretelméleti bizonytalanságán át jutunk el Juhász Gyula *Magyar táj, magyar ecsettel* című verséig, amelyben a versolvasás aktusa válik medializálttá.

Lénárt Tamás összehasonlító igényű tanulmánya Nádas Péter *A fotográfia szép története* című művének interpretációs lehetőségeit járja körbe. A szövegválasztás azért találó, mert már az írás keletkezése (az 1992-es Filmvilágban jelent meg, mint Monory M. András leendő filmjének az alapanyaga), valamint a korábbi recepció (Balassa Péter nagyregények felől megközelítő olvasata) is többszörösen összetett szöveg- és médiumközi összefüggést vázolt fel. E hagyományban Lénárt Tamás szövegolvasási ajánlata új távlatokat nyit meg: „A fotográfia szép történetének az egésze Adalbert Stifter 1840-es *A kondor* című elbeszélésének az újraírása, vagy, követve a műfajválasztás intencióit, „megfilmesítése”.” (42.) A Nádas- és a Stifter-novella poétikai jegyeinek összevetése következetesen bomlik ki Lénárt szövegének kontextusaiból: *A kondor*-ban a modern technikai kép látás-és valóságstrukturáló szerepe írja be magát a szövegbe, míg *A fotográfia szép története*-ben a jelentésképződés folyamatos elmozdulása konstruálja meg az elbeszélést. A fénykép mint nyomhagyó technomédium munkáját Roland Barthes felől értelmezve Lénárt releváns állításokat fogalmaz meg a szövegekben megjelenő mentális reprezentációkról, viszont a médiumváltás(ok) történeti-antropológiai horizontja, kép és test összefüggései csak utalásszerűen jelennek meg a tanulmányban. Bár Lénárt argumentumai jól indokolják *A kondor* és *A fotográfia szép története*-nek együttolvasási lehetőségét, a vizuális kultúrtechnikák emberképre gyakorolt hatása még plasztikusabban domborítaná ki a „halál ügynökének” barthes-i (Barthes, 96) metaforáját. (Kiváló esszé a test kulturális kontextusai és képiség kapcsolatáról: Bacsó 2013)

Bódi Katalin *Vér-kép (A vér alakzatai Pierre Corneille Cid című drámájában)* című tanulmányában a vér kulturális reprezentációról olvashatunk. Az írás szerzőjétől logikus, precíz és reflexív indoklást kapunk a retorikai vizsgálat mögött álló elméleti belátásokról: „Ezen belátásokat tudatosítva elemzésem mégsem a hüpotiposzisz (és az ekphraszisz) médiumelméleti problémáit helyezi a középpontba – vagyis nem az a célom, hogy a kép és a látvány elbeszéléssé alakításának a nehézségeire

reflektálják a médiumváltás során keletkező és eltűnő jelentések megfigyelésével.” (49.) A tanulmány szisztematikusan követi végig a nedvkórtan antropológiai, kulturális kontextusait, a teológiában, a társadalmi szerveződésben és a test-diskurzusokban játszó szerepét. A nedvek kultúrtörténete után a vér textuális színpadi megjelenítéséről illetve a *Cid* képi potenciáljáról olvashatunk. A tanulmány retorikai vizsgálata meggyőzően igazolja állításait, és árnyalt megállapításokat tesz képzőművészet és szövegek kultúrtörténeti összekötöttségéről, valamint kép és szó közös, rámutató képességéről.

Sándorfi Edina írása azt vizsgálja, hogy „miképp felel meg Goethe az archeológus-archivárius klasszikus képének, illetve az ezzel szemben támasztott követelményeknek, továbbá azt, „hogyan válik az élő-Goethe a Goethe-korszaknak nevezett korszak paradigmaalkotójává és – paradoxon módon – egyben lerombolójává.” (60.). Ezután bemutatja, hogy a *Goethe schtirbt* című 1982-ben megjelentett Thomas Bernhard-elbeszélés milyen módon relativizálja a Goethe-kánont. Kibontja a Bernhard szövege nyomán felmerülő nyelvfilozófiai, kultúratudományi és jelelméleti távlatokat, középpontba helyezve a bevezetésben felfeztetett derridai jelfelfogást, Wittgenstein nyelvfilozófiáját és Foucault kétfajta priori fogalmát és archívumértelmezését. Sándorfi Edina olvasatában a szimbólum egyfajta amediális kulturális reprezentációként válik értelmezetté. A szerző Heidegger „lakozás-gondolatát” Goethe szimbolikus reprezentáció-értelmezésével olvassa össze, értekezik transzcendens szimbólum-textuális reprezentáció kapcsolatáról, a médium kultúraelméleti diskurzusban betöltött szerepéről, valamint az antik görög médiatudatos gondolkodás aspektusairól – mindezt összekapcsolva Goethe természetképével, mely a látás természetfilozófiai és kultúrtörténeti analízisében csúcsosodik ki.

Takács Miklós Austerlitz-tanulmánya Bán Zsófia személyes élettörténetéből és teoretikus Austerlitz-értelmezéseiből indul ki, és vezeti végig a trauma narratíva- és jelentésképző folyamatát, amelyben a különböző médiumok fontos, de nem kizárólagos szerepet játszanak. A narratíva-elemzés és az Austerlitz fénykép értelmezésének szálai a trauma arcadási lehetőségeiben érnek össze: a szerző szerint a trauma képpé vagy szöveggé formálási kísérleteinek nehézségei a katakrézis alakzatával írhatók le. A jelölési

folyamatok állandó időbeli elcsúszása bizonytalanítja el a „meghallgatás mediális szituációját” (87.), s ezért a traumatikus látásmód állandó újraolvasásra kényszerít. Ugyan Takács Miklós írásában vannak szemléletbővítő elemek, szövegvizsgálata erősen támaszkodik már korábban publikált Austerlitz-elemzésekre.

Varga Emőke *Hogyan leszél óriás? József Attila Altatójának illusztrációjáról* című tanulmányában pozicionálni próbálja a képeskönyv médiumának olvasásszociológiai, kulturális, történeti beágyazottságát, ami szerint az a kérdést veti fel, hogy József Attila *Altatójához* (pontosabban az „Óriás leszél” fordulatához) készült illusztrációk „kongeniálisak-e a gyermekvers sajátos szövegi jellemzőivel”? (89.) A szerző az *Altató* szövegvizsgálatán keresztül tárja fel a textus interszubjektív viszonyait. Állítása szerint a ’te’ tapasztalataihoz igazított nyelvi tevékenységeként megnyilatkozó világprezentáció analogikus viszonyrendszerek kiépítéséhez igazodik a perspektiválás aktusa. A szövegolvasást eléggé megnehezíti a tanulmány nyelve, különösen az egyéni szóképzések és a figura etimologicák jelentenek problémát. Bár a szerző írásában mindvégig következetes használja fogalmi rendszereit, a tanulmány nem teszi világossá, hogy milyen elméleti megfontolás indokolná ezt a nyelvi bonyolultságot.

A lapszám záró tanulmányában, a *Képregény: kép és regény?* című írásában Dunai Tamás mellett érvel, hogy a képregény önálló médium. A szerző az első modern képregényekről, a kutatástörténet kezdeti lépéseiről, majd Mitchell és a visual studies hatására megerősödő comics books studies-ról ír. Egyéni belátásait is pozicionálja a nemzetközi kutatás tendenciái között: „Nem osztom sem azt a nézetet, hogy a képregény tömeg silánytermék lenne, sem azt, hogy egy másik médiumnál fejlettebb kifejezési forma.” [114.]), és pontosan kijelöli a képregény képtudományi kontextusait. Írásának nagy erénye, hogy a képregény értelmezését a pictorial turn relációjában ragadja meg. A képregény önálló médiumként nem az intermedialitás, hanem a multimedialitás felől válik értelmezhetővé: „A képregény egy saját formanyelvvel rendelkező, képet és szöveget speciális módon ötvöző médium, nem pedig más médiumok alváltozata. A képregény épp multimedialis jellemzői, sajátos kép-szöveg használata, és

az ebből fakadó egyedi olvasási módja különíti el a többi rokonmédiumtól.” (118.)

A tematikus lapszám utolsó írása megerősíti a Szerkesztői előszóban Gumbrechtől idézett ironikus módszertani kritikát:” legfőbb ideje a türelmes, történeti és empirikus kutatás kultúrájának” (Gumbrecht). Gumbrecht szerint az empirikus kutatásokon keresztül juthatunk el a médiumköziség specifikus alakzataihoz, amik lehetővé teszik az intermediális rendszerek összehasonlító vizsgálatát. A *Kép, látvány, szöveg* című kötet írásai is azt bizonyítják, hogy a médiumköziség megértése nélkül sem a médiumok nyomhagyó munkája, sem a multimediális médiumok megértése nem lehetséges. A kötet azonban nem váltotta be teljesen a hozzá fűzött reményeket, a tanulmányok ugyanis elég vegyes képet mutatnak, és több rendszerelméleti és szaknyelvi kérdést vetnek fel, mint amennyit tisztáznak. Viszont a kötetben sok az értékes gondolat, előremutató kísérletek olvashatóak kép és szöveg kapcsolatának szisztematikus megértéséhez, és még a hiányosságai is építően formálják a médiumköziségről való tudásunkat.

Felhasznált irodalom

– **Bacsó 2004** – Bacsó Béla, *Művészet ÉS. Heidegger*

művészetfelfogásához, Jelenkor, 2004/4, 525-531.

– **Bacsó 2013** – Bacsó Béla, *Hans Belting az arc történetéről*, ÉS, 2013. szept. 6., 13.

– **Barthes** – Roland Barthes: *Világoskamra. Jegyzetek a fotográfiáról*, ford. Ferch Magda. Bp., Európa, 2000, 81.

– **Belting** – Hans Belting, *A hiteles kép. Képviták mint hitviták*, ford. Hidas Zoltán, Bp., 2009, Atlantisz Könyvkiadó

– **Boehm** – Gottfried Boehm, *A képleírás. A kép és a nyelv határaitól*, ford. Rózsahegyi Edit = Narratívák 1. Képelemzés, szerk. Thomka Beáta, Bp., Kijárat Kiadó, 1998.

– **Gumbrecht** – Hans Ulrich Gumbrecht, *Why Intermediality – if it all?* <http://cri.histart.umontreal.ca/cri/fr/intermedialites/>

– **Introna-Ilharco** – Lucas D. Introna, Fernando M. Ilharco, *On the Meaning of the Screens: Towards a Phenomenological Accounts of Screenes*, Human Studies, 2006/1, 57-76.

- **Kapitány** – Kapitány Ágnes-Kapitány Gábor, *Ikonikus fordulat vagy valami más?* KÉK, 2010/2, 5-20.
- **Mitchell 1997** – W. J. T. Mitchell, *Mi a kép?*, ford. Szécsényi Endre = *Kép, fenomén, valóság*. szerk. Bacsó Béla, Bp., Kijárat Kiadó, 1997.
- **Mitchell 2008** – W. J. T. Mitchell, *A képi fordulat*, ford. Tóth Zsófia Anna = *A képek politikája*. W. J. T. Mitchell *Válogatott Írásai*, szerk. Szőnyi György Endre, Szauter Dóra, Szeged, JATEPress, 2008.
- **Pethő** – Pethő Ágnes, *Múzsák tükre. Az intermedialitás és az önreflexió poétikája a filmben*, Miercurea-Ciuc, 2003, Pro- Print Publishing House, vö. Sándor Katalin, *Közelítések a médiumköziség kérdéseihez I.*, Iskolakultúra, 2006/1.
- **Sándor** – Sándor Katalin, *Közelítések a médiumköziség kérdéseihez I.*, Iskolakultúra, 2006/1, 19.
- **L. Varga** – L. Varga Péter, *A médium olvasása. Közeg, medialitás és materialitás az irodalomban*. http://irodalomdoktori.btk.pte.hu/files/tiny_mce/lvp_disszertacio.pdf (Letöltés ideje: 2013. október 12.)

Tartalomjegyzék(a lapszám hamarosan online is olvasható lesz a folyóirat honlapján)

Kép, látvány, szöveg – Studia Litteraria: a Debreceni Egyetem Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézetének kiadványa, Debrecen, 2013/1-2.

Berta Erzsébet: Szerkesztői előszó...2

TANULMÁNYOK

Bacsó Béla: A kép-tudomány margójára...9

Szegedy-Maszák Mihály: Képpé vált szöveg, szöveggé vált kép ...18

Bednaries Gábor: A tér és a látvány lehetőségei a magyar esztétizmusban...28

Lénárt Tamás: A holdvilág ezüstjétől az érzékeny ezüstszemcséig. A fotográfia szép története és a későromantikus hagyomány...40

Bódi Katalin: Vér-kép (A vér alakzatai Pierre Corneille *Cid* című drámájában)...48

Sándorfi Edina: Az archívum színes árnyai – avagy a rezgés mediális archeológiája (Thomas Bernhard *Goethe mekhal* című írásának

margójára)...60

Takács Miklós: Se kép, se hang? A trauma képi narrativitásának kérdése W. G. Sebald *Austerlitz* című regényében...78

Varga Emőke: Hogyan lesz óriás? József Attila *Altatójának* illusztrációról ...89

Dunai Tamás: Képregény: kép és regény?...109